

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԴԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀԱՄԱՐՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՉԱԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ՓՈԽԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՌԱՖԻԿ ԽԱՆԴԱՆՅԱՆ*

Հայ-ռուսական համալսարան

Հոդվածում ներկայացված է արդարադատության և դատական վերահսկողության փոխհարաբերությունների խորը և բազմակողմանի վերլուծություն վարչական դատավարական հարաբերությունների շրջանակներում: Առաջին հերթին անդրադարձ է կատարվում տեսական այն հիմնախնդիրներին, որոնք առնչվում են արդարադատության և դատական վերահսկողության սահմաններին ու կիրառման տարբերակներին: Աշխատանքի հիմնական նպատակն է ցույց տալ, թե ինչպիսի դեր ունեն արդարադատությունն ու դատական վերահսկողությունը ՀՀ վարչական դատավարությունում, և ինչպես են դրանք անդրադառնում նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության և վարչական մարմինների գործունեության վրա:

Աշխատանքում ընդգծվում է, որ դատական վերահսկողությունը, լինելով արդարադատության մաս, իրավական պետությունում կարևոր գործիք է, որն ապահովում է վարչական մարմինների որոշումների օրինականությունը: Անդրադարձ է կատարվում ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի դատական վերահսկողության ձևերին՝ ներկայացնելով նրանց գործառության շնչանակությունը վարչական, քրեական և սահմանադրական դատավարություններում:

Հատուկ ուշադրություն է դարձվում նորմատիվ իրավական ակտերի նկատմամբ դատական վերահսկողությանը՝ ընդգծելով, որ այդ գործընթացը կարևոր է պետական կառավարման ոլորտում օրինականության ապահովման համար: Հոդվածում ուսումնասիրվում է, թե ինչպես են դատարաններն իրականացնում նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության ստուգումը, և ինչպես է դա արտացոլվում ՀՀ դատական պրակտիկայում: Վերլուծվում է նաև վարչական արդարադատության և

* **Ռաֆիկ Խանդանյան** – Հայ-ռուսական համալսարանի իրավունքի տեսության և սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ավագ դասախոս, ՀՀ վերաքննիչ վարչական դատարանի դատավոր, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, Հայ-ռուսական համալսարանի դոկտորանտ

Рафик Ханданян – Старший преподаватель кафедры теории права и конституционного права Российско-Армянского университета, судья административного апелляционного суда РА, кандидат юридических наук, доцент, докторант Российско-Армянского университета

Rafik Khandanyan – Senior Lecturer of the Department of Theory of Law and Constitutional Law of the Russian-Armenian University, Judge of the Administrative Court of Appeal of the Republic of Armenia, Candidate of Law, Associate Professor, Doctoral student of the Russian-Armenian University

Էլ. փոստ՝ rkhandanyan@yahoo.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7543-8793>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 03.10.2024

Գրախոսվել է՝ 14.10.2024

Հաստատվել է՝ 15.12.2024

© The Author(s) 2024

վարչական պատասխանատվության ենթարկելու ընթացակարգերի փոխկապակցվածությունը՝ նշելով, որ վարչական արդարադատությունն ունի իր յուրահատկությունները, որոնք կարևոր են վարչական մարմինների և մասնավոր անձանց միջև վեճերի լուծման ժամանակ:

Հոդվածում քննարկվում է նաև ուղղակի և անուղղակի դատական վերահսկողության միջև եղած տարբերությունը՝ առանձնացնելով վերացական և կոնկրետ վերահսկողության ձևերը: Ուղղակի դատական վերահսկողությունը դիտարկվում է որպես նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության անմիջական ստուգման գործընթաց, մինչդեռ անուղղակի վերահսկողությունը իրականացվում է, երբ դատարանը որևէ կոնկրետ գործի քննարկման ժամանակ ստիպված է լինում անդրադառնալ օրինականության խնդրին:

Հոդվածի եզրափակիչ մասում նշվում է, որ արդարադատությունն ու դատական վերահսկողությունը վարչական դատավարական հարաբերություններում խիստ փոխկապակցված են, ինչը նպաստում է իրավական պետության զարգացմանը և պետական մարմինների հաշվետվողականության բարձրացմանը:

Բանալի բառեր – արդարադատություն, դատական վերահսկողություն, վարչական դատավարություն, նորմատիվ իրավական ակտեր, իրավական պետություն, ուղղակի դատական վերահսկողություն, անուղղակի դատական վերահսկողություն, նորմավերահսկողություն, ՀՀ դատական համակարգ, օրենքի գերակայություն

1. Ընդհանուր դրույթներ

1.1. Ներածություն

Դատական իշխանության համակարգում նորմատիվ իրավական ակտերի (ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի) իրավաչափության (օրինականության) նկատմամբ դատական վերահսկողության տեղը պատկերացնելու համար, ինչպես նաև դատական վերահսկողության, արդարադատության և դատավարության հարաբերակցությունը հստակեցնելու նպատակով անհրաժեշտ է կատարել համատեսական, սահմանադրական և միջճյուղային վերլուծություն:

Բանն այն է, որ վարչական դատավարության իրավունքը (որպես գիտություն), լինելով գիտության երիտասարդ ճյուղ, համակողմանիորեն չի անդրադարձել «վարչական դատավարություն», «վարչական արդարադատություն» և «դատական վերահսկողություն» հասկացությունների փոխհարաբերությանը, իսկ որոշ աղբյուրներում առաջին երկուսը նույնացվում են¹:

Վարչական դատավարության իրավունքի հասկացությանը ապարատը հստակեցնելու նպատակով արդարադատության և դատական վերահսկողության հարաբերակցության հարցում *mutatis mutandis* պետք է հաշվի առնել նաև իրավաբանական այլ գիտությունների (դատական իշխանության տեսության,

¹ Տե՛ս **Семенихина А. Ю.** Развитие административной юстиции в России: теоретические, правовые и организационные аспекты: дисс. ... канд. юрид. наук. М.: 2016. Էջ 9, **Ա. Կոչուբան**, ՀՀ վարչական դատավարություն. ինստիտուտից՝ իրավունքի ճյուղ // «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն», 2019, № 2 (29), էջեր 18, 20:

սահմանադրական իրավունքի, դատավարագիտության) ձեռքբերումները: Օրինակ՝ վարչական իրավունքի և քաղաքացիական դատավարության իրավունքի գիտության մեջ «պետական կառավարման մարմինների ակտերի նկատմամբ դատական վերահսկողության» հասկացություն գործածվել է շատ ավելի վաղ²: Ավելին՝ խորհրդային իշխանության ձևավորման ժամանակաշրջանում դատական համակարգում գործել է «Բարձրագույն դատական վերահսկողության բաժանմունքը»³: Ասվածը նշանակում է, որ «դատական վերահսկողություն» հասկացությունը նոր չէ, այն մշտապես գործածվել է գիտության և օրենսդրության մեջ, սակայն դրա բովանդակության վերաբերյալ մոտեցումները եղել են տարբեր:

Այսպիսով՝ մինչև վարչական արդարադատության և ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի (այսուհետ կօգտագործվի նաև «ենթաօրենսդրական ակտ» ձևակերպումը) նկատմամբ իրավաչափության (օրինականության) դատական վերահսկողության (այսուհետ՝ դատական վերահսկողություն կամ նորմավերահսկողություն) հարաբերակցությունը քննարկելը անհրաժեշտ է անդրադառնալ այլ գիտություններում այս հասկացությունների հարաբերակցությանը:

Արդարադատության և դատական վերահսկողության տարանջատման հարցը պարզելու համար կարևոր է քննարկել դատական մարմինների գործառությունների վերաբերյալ համատեսական նշանակություն ունեցող հարցերը:

2. Արդարադատության և դատական վերահսկողության փոխհարաբերակցության միջճյուղային վերլուծությունը

2.1. Ընդհանուր դրույթներ

Համատեսական և սահմանադրական հարթություններում դատական իշխանության դրսևորման կոնկրետ եղանակների՝ արդարադատության և դատական վերահսկողության միջև տարբերակում չի դրվում կամ չպետք է դրվի, մինչդեռ դատավարական իրավունքի ճյուղերի շրջանակներում արդարադատության և դատական վերահսկողության գործառությունների տարբերակումն ունի գործնական նշանակություն: Օրինակ՝ քրեական դատավարությունում ընդունված է այն մոտեցումը, որ դատարաններն իրականացնում են երկու

² Այս մասին տե՛ս **Ռ. Խանդանյան**, Դատական վերահսկողությունը նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ (պատմաիրավական էվոլյուցիան), Եր., ՀՆՀ հրատ., 2022, **Փиночко Ф. Д.** Судебный контроль в государственном управлении европейских социалистических стран // Вопросы государства и права развитого социалистического общества: Тезисы республиканской научной конференции 24 – 26 сентября 1975 г. / Министерство высшего и среднего специального образования УССР; Харьковский юридический институт. Харьков, 1975, էջ 85–86, **Муральян Э. М.** Судебный контроль за законностью действий должностных лиц (процессуальный аспект) // Проблемы совершенствования советского законодательства: Труды / Министерство юстиции СССР; Всесоюзный научно-исследовательский институт советского законодательства. М., 1979, էջ 28 – 41, **Кривокапич Б.** Судебный контроль за администрацией в Югославии // Советское государство и право. 1988, № 12, էջ 77 – 85:

³ Տե՛ս **Славин И.В.** Нужно ли сохранить Высший Судебный Контроль // Еженедельник Советской Юстиции. 1922, № 34, էջ 1–2:

տարբեր գործառույթներ՝ արդարադատություն և դատական վերահսկողություն (դատական երաշխիքների վարույթ)⁴:

2.2. Արդարադատությունը և դատական վերահսկողությունը քրեական դատավարությունում

«Արդարադատություն» և «դատական վերահսկողություն» եզրույթների հարաբերակցության հարցերը խորությամբ ուսումնասիրվել են քրեական, դատավարության մասնագետների կողմից: Այս հարցին առավել մեծ ուշադրություն դարձվեց, երբ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո հետխորհրդային պետություններում մինչդատական վարույթում դատախազի մի շարք լիազորություններ վերապահվեցին դատարաններին: Քրեադատավարական օրենսգրքերում հայտնվեց «Դատական վերահսկողությունը մինչդատական վարույթի նկատմամբ» վերտառությամբ գլուխ (օրինակ՝ 1996 թ. ԱՊՀ Մոդելային քրեական դատավարության օրենսգրքի 43-րդ գլուխը, 1998 թ. ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 39-րդ գլուխը):

«Դատական վերահսկողություն» եզրույթը գիտության մեջ օգտագործվել է, երբ կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու, դրա ժամկետը երկարացնելու օրինականությունը և հիմնավորվածությունն ստուգելու լիազորությունն օրենքով վերապահվեց դատարանին: Այս դեպքում ընտրվեց «վերահսկողություն» բառը՝ ի հակակշիռ «դատախազական հսկողություն» և ստորադաս դատարանների նկատմամբ վերադաս դատարանների «դատական հսկողություն» եզրույթների: Ընդ որում՝ ներկայիս իմաստով դատական վերահսկողական գործունեությունը մինչև հոկտեմբերյան հեղափոխությունը կոչվում էր հսկողական գործունեություն⁵: Ի դեպ, ՀՀ օրենսդիրը 2021 թ. ընդունած քրեական դատավարության օրենսգրքում հրաժարվեց «դատական վերահսկողություն» եզրույթից՝ այն փոխարինելով «դատական երաշխիքների վարույթ» հասկացությամբ:

Քրեական դատավարությունում արդարադատության և դատական վերահսկողության հարաբերակցության վերաբերյալ արտահայտվել են տարբեր մոտեցումներ: Ընդհանրացնելով տեսության մեջ առկա կարծիքները՝ դրանք կարելի է բաժանել երկու խմբի:

- 1) Դատական վերահսկողությունը ինքնուրույն դատական գործառույթ

⁴ Տե՛ս Ռ. Խանդանյան, «Արդարադատություն» հասկացության ինքնավար և ճյուղային ընկալումներն ու հարաբերակցությունը դատական վերահսկողության հետ, // «Բանբեր. Արդարադատության ակադեմիա», 2023, № 1(9), էջ 39-47:

⁵ Տե՛ս Կոլոկոլով Н.А. Методика проведения основных контрольно-судебных действий в стадии предварительного расследования. В 2-х частях. Ч. 1, Юрлитинформ, 2015, էջ 61, Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն: Մաս 1, Հեղ. խումբ: Գիտ. խմբ. Ա. Ղամբարյան, 2-րդ լրամշակված հրատ., Եր., «Լուսաբաց հրատարակչատուն», 2017, էջ 130:

է՞ կամ դատական վերահսկողությունն արդարադատությանը զուգահեռ դատական իշխանության իրականացման ձև է՞ :

2) Դատական վերահսկողությունը քրեական գործով արդարադատության իրականացման հատուկ ձև է՞ կամ դատական վերահսկողությունը քրեական գործով արդարադատության բաղկացուցիչ մասն է՞ կամ դրա տարրը (տարրերից մեկը)¹⁰:

Այս երկու մոտեցումների հիմնական տարբերությունն այն է, որ մի խումբը դատական վերահսկողությունը համարում է արդարադատության ձևով կամ եղանակով իրականացվող գործունեություն, մյուս մասը դատական վերահսկողությունը համարում է արդարադատությունից ինքնավար իրականացվող գործունեություն:

Նշանավոր դատավարագետ Ի. Լ. Պետրուխինը նշում է, որ սահմանադրական հսկողությունը, քննչական գործողությունների դատական սանկցավորումը, Սահմանադրությանը և օրենքներին հակասող ակտերը չգործող կամ անվավեր ճանաչելը իրականացվում են ոչ այլ կերպ, քան արդարադատության ձևով¹¹: Արդարադատության և դատական վերահսկողության տարանջատման տեսանկյունից դատավարագետի համար սկզբունքային նշանակություն ունի այն, թե արդյոք առկա է իրավական վեճ, թե ոչ: Նա սահմանադրական վերահսկողությունը, Սահմանադրությանը և օրենքներին հակասող ակտերը չգործող կամ անվավեր ճանաչելն անվանում է յուրիսդիկցոն դատական վերահսկողություն, որն իրականացվում է արդարադատության ձևով: Անկասկած, նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափությունը յուրիսդիկցիոն դատական վերահսկողություն է, որի ժամանակ կողմերը վիճում են, թե

⁶ Տե՛ս **Галузо В.Н.** Судебный контроль за законностью и обоснованностью содержания под стражей подозреваемых и обвиняемых на стадии предварительного расследования: автореф. дисс. канд. юрид. наук. М., 1995, էջ 7, 12, 15:

⁷ Տե՛ս **Абросимова Е. Б.** Судебная власть: конституционно-правовые аспекты: автореф. дисс. канд. юрид. наук. М., 1991, էջ 12, 14, **Масленникова Л. Н.** Судебный контроль за законностью процессуальной деятельности органа дознания и предварительного следствия. М., 1994, էջ 6, **Шейфер С.А., Яблоков В.А.** Понятие судебной власти и ее функции. Проблемы судебно-правовой реформы в России: история и современность, Сб. тр. Самара, 1999, էջ 198:

⁸ Տե՛ս **Лебедев В. М.** Судебная власть на защите конституционного права граждан на свободу и личную неприкосновенность в уголовном процессе: автореф. ... канд. юрид. наук. М., 1998, էջ 5, 9, **Лазарева В.А.** Судебная власть. Судебная защита. Судебный контроль: понятие и соотношение. Лекции-очерки. Самара. 2000, էջ 37-58, **Ковтун Н. Н.** Судебный контроль в уголовном судопроизводстве России: дисс. ... док. юрид. наук. Н. Новгород, 2002, էջ 43:

⁹ Տե՛ս **Савальева Т. А.** Судебная власть в гражданском процессе: учебное пособие, Саратов, 1997, էջ 16, **Бозров В.** Современные проблемы российского правосудия по уголовным делам в деятельности военных судов (вопросы теории и практики).- Екатеринбург, 1999, էջ 122:

¹⁰ Տե՛ս **Петрухин И. Л.** Прокурорский надзор и судебный контроль за следствием // Российская юстиция, 1998, № 9, էջ 13:

¹¹ Տե՛ս **Петрухин И. Л.** Понятие и формы реализации судебной власти // Судебная власть. Под ред. И.Л. Петрухина, М., 2003, էջ 85:

նորմատիվ իրավական ակտ ընդունած մարմինն իրավաստեղծ գործունեության ընթացքում արդյոք խախտել է lex superior կոլիզիոն կանոնը, թե ոչ:

Քրեական դատավարության գիտությունում երբեմն «դատական վերահսկողություն» հասկացությանը զուգահեռ օգտագործվում է նաև «դատական սանկցավորում» հասկացությունը: Դատական վերահսկողությունը ենթադրում է դատարանի լիազորությունը՝ ստուգելու մինչդատական վարույթի ընթացքում ընդունված որոշումների, կատարված գործողությունների օրինականությունը, իսկ դատական սանկցավորում նշանակում է դատարանի կողմից քննչական, օպերատիվ-հետախուզական գործողություններ կատարելու և անձի սահմանադրական իրավունքներն ու ազատությունները սահմանափակող դատավարական հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու թույլտվություն տալը¹²: Դատական սանկցավորման դեպքում խոսքը նախնական դատական վերահսկողության տեսակի մասին է, ուստի դատական սանկցավորումն անկասկած դատական վերահսկողության տեսակ է:

Արդյոք դատական սանկցավորումը *յուրիսդիկցիոն* դատական վերահսկողություն է, թե՞ ոչ: Այս հարցի պատասխանը կախված է այն բանից, թե քննչական գործողությունների դատական սանկցավորումը արդյոք իրականացվում է արդարադատության ձևով, թե ոչ: Հայ դատավարագետներն այս կապակցությամբ նշում են. «Թեև դատական վերահսկողության իրականացման դատավարական կարգը նմանություններ ունի քրեական արդարադատության դատավարական կարգի հետ (այն ընթանում է դատական նիստում, դատավորը կարող է լրացուցիչ նյութեր պահանջել, որոշ դեպքերում առկա է մրցակցություն և այլն), սակայն քրեական արդարադատության և նախնական դատական վերահսկողության դատավարական ձևի որոշ տարրերի նմանությունը չի վերացնում նրանց դատավարական կարգի միջև եղած էական տարբերությունները: Դատական վերահսկողության և քրեական արդարադատության դատավարական կարգի միջև առկա նմանությունները հիմք են տալիս պնդելու ոչ թե արդարադատության ձևով դատական վերահսկողություն իրականացնելու մասին, այլ առավելագույնը՝ նախաքննության նկատմամբ դատական վերահսկողություն իրականացնելիս արդարադատության դատավարական ձևի որոշ տարրի առկայության մասին»¹³:

Քննչական գործողությունների դատական սանկցավորման (նախնական դատական վերահսկողության) վարույթում բացակայում է իրավական վեճը, բացակայում են վիճող կողմերը, ուստի քննչական գործողությունների նկատմամբ նախնական դատական վերահսկողությունը չի կարելի համարել յուրիսդիկցոն, ուստի այն քրեադատավարական իրավունքի ճյուղի տեսանկյունից չի կարելի

¹² Տե՛ս Адильшаев Э.А., Жеребятsev И.В., Шамардин А.А. Судебное санкционирование как форма реализации правосудия в уголовном судопроизводстве России: монография. М., 2013, էջ 26:

¹³ Ա. Ղամբարյան, Հ. Ավետիսյան, Արդարադատությունը և դատական վերահսկողությունը քրեական դատավարությունում // Օրինականություն, 2006, № 37, էջ 31-34:

համարել նաև արդարադատության ձևով իրականացվող վերահսկողություն:

Այսպիսով՝ քրեական դատավարության գիտության մեջ արդարադատությունը և դատական վերահսկողությունը դիտվում են դատարանի առանձին գործառույթներ: Դոկտրինայ այս մոտեցումը իր ազդեցությունն է թողել նաև օրենսդրության վրա:

ՀՀ քր. դատ. օր.-ում արդարադատությունը և դատական վերահսկողությունը (դատական երաշխիքների վարույթը) որպես կանոն ներկայացվում են որպես դատարանի առանձին գործառույթներ: Օրինակ՝ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 15-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ արդարադատություն իրականացնելիս կամ դատական այլ երաշխիքներ ապահովելիս դատավորը պարտավոր է լինել և երևալ անկողմնակալ: Ինչպես նկատում ենք, Օրենսդիրը քրեական արդարադատության իրականացումը և դատական երաշխիքների ապահովումը (մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողությունը) դիտել է որպես դատարանի ինքնուրույն գործառույթներ:

Արդարադատության և դատական վերահսկողության գործառույթների տարանջատման՝ Օրենսդրի այս մոտեցումը վերաբերում է քրեական դատավարությանը, սակայն դա չի նշանակում, որ նույն մոտեցումը պարտադիր պետք է ցուցաբերել նաև սահմանադրական և վարչական դատավարություններում:

2.3. Սահմանադրական արդարադատությունը և դատական սահմանադրական վերահսկողությունը

ԽՍՀՄ փլուզումից հետո սահմանադրական իրավունքի գիտությունում, «սահմանադրական վերահսկողություն» հասկացությանը զուգահեռ, աստիճանաբար ներմուծվեց նաև «սահմանադրական արդարադատություն» եզրույթը: Խորհրդային ժամանակաշրջանում «արդարադատություն» եզրույթը գործածվում էր բացառապես քրեական և քաղաքացիական վեճերի կապակցությամբ, որտեղ լուծվում էր սուբյեկտիվ իրավունքի պաշտպանության հարց: Որոշ իրավագետներ կարծում են, որ սահմանադրական դատարանների նորմավերահսկողությունը չի կարող համարվել արդարադատություն, քանի որ այդ գործառույթի շրջանակներում լուծվում է ոչ թե սուբյեկտիվ իրավունքի, այլ օբյեկտիվ իրավունքի պաշտպանության հարց, ուստի այդ գործառույթը չի կարող համարվել արդարադատություն: Օրինակ՝ Վ. Ա. Ռժևսկին և Ն. Մ. Չեպուրնովան անթույլատրելի են համարում «սահմանադրական արդարադատություն» եզրույթն օգտագործել դատական սահմանադրական վերահսկողության իմաստով: Նրանց կարծիքով՝ «սահմանադրական արդարադատություն» հասկացությունը կարելի է օգտագործել միայն անուղղակի դատական վերահսկողության դեպքում, երբ ընդհանուր իրավասության դատարաններում քաղաքացիների և կազմակերպությունների սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ գործերով վիճարկվում է կոնկրետ նորմատիվ

իրավական ակտերի սահմանադրականությունը՝ Սահմանադրությանը չհամապատասխանելու պատճառաբանությամբ: Տվյալ դեպքում ընդհանուր իրավասության դատարանը կոնկրետ գործով իրավակիրառ որոշում կայացնելիս պարզապես չի կիրառում հակասահմանադրական նորմը, սակայն այդ նորմը անվավեր չի ճանաչում: Մյուս բոլոր դեպքերում, երբ սահմանադրաիրավական հարցերը կապված են կոնկրետ գործի հետ, այսինքն՝ երբ անմիջականորեն չի շոշափվում կոնկրետ սուբյեկտիվ իրավունք, ապա տեղի է ունենում ոչ թե սահմանադրական արդարադատություն, այլ դատական սահմանադրական վերահսկողություն¹⁴: Նման դեպքերում դատարանի որոշումներն ունեն նորմատիվ (համապարտ) բնույթ:

Այսպիսով, արդարադատության և սահմանադրական դատական վերահսկողության տարբերակման կողմնակիցները իրենց մոտեցումների հիմքում դնում էին դատական պաշտպանության անմիջական առարկան՝ սուբյեկտիվ կամ օբյեկտիվ իրավունքը: Ըստ այդմ, արդարադատության իրավաբանական բնույթը անհատական-կարգավորիչ է, քանի որ դատական գնահատման առարկան սուբյեկտիվ իրավունքի վերաբերյալ վեճն է, իսկ դատական սահմանադրական վերահսկողությունը՝ նորմատիվ - պահպանիչ բնույթի է, քանի որ դատական որակման առարկան օբյեկտիվ իրավունքի վերաբերյալ վեճն է¹⁵:

Անկասկած, արդարադատությունը բացառապես որպես սուբյեկտիվ իրավունքի պաշտպանության ձև դիտարկելը ոչ միայն աղքատացնում է այս գործառնության բովանդակությունը, այլև չի համապատասխանում ժամանակակից իրավակարգավորումներին: Սահմանադրական իրավունքի ժամանակակից դոկտրինում «արդարադատություն» եզրույթը կիրառվում է նաև սահմանադրական դատավարության կարգով լուծվող սահմանադրաիրավական վեճերի նկատմամբ¹⁶: Երբեմն ուղիղ նշվում է, որ սահմանադրական արդարադատությունը ակտերի սահմանադրականության նկատմամբ դատական վերահսկողության անմիջական ձև է, սակայն այս մոտեցման կողմնակիցները սահմանադրական արդարադատության մաս են համարում ոչ միայն սահմանադրական դատավարությունը, այլ նաև սահմանադրական դատարանակազմությունը¹⁷:

Ն. Վ. Վիտրուկը նշում է, որ սահմանադրական արդարադատության բովանդակությունը սահմանադրական վերահսկողությունն է, իսկ ձևը՝ դատավարությունը: Ընդ որում, նա դատական սահմանադրական վերահսկողության օբյեկտ է համարում ոչ միայն նորմատիվ իրավական ակտերը, այլ նաև

¹⁴ Տե՛ս **Ржевский В.А., Чепурнова Н.М.** Судебная власть в Российской Федерации: конституционные основы организации и деятельности. М., Юрист, 1998:

¹⁵ Տե՛ս **Дмитриев В. В.** Судебный конституционный контроль и правосудие: проблемы соотношения // Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. 2004, №1, էջ 142-143:

¹⁶ Տե՛ս **Конституционный судебный процесс: учебник / С. В. Нарутто, С. Э. Несмеянова, Е. С. Шугрина.** М.: Норма : ИНФРА-М, 2014, էջ 16:

¹⁷ Տե՛ս **Конституционный судебный процесс: учебник / Отв. ред. Саликов М.С. М., 2003, էջ 10-11:**

պետական իշխանության մարմինների որոշումները և գործողությունները: Սահմանադրական արդարադատությունը սահմանադրական վերահսկողության բարձրագույն ձևն է¹⁸:

Այս մոտեցմանն ընդհանուր առմամբ պետք է համաձայնվել, սակայն պետք է հստակեցնել, թե վերահսկողության որ տեսակի մասին խոսքը: Բանն այն է, որ ընդհանուր իրավասության դատարանները քրեական, քաղաքացիական կամ վարչական գործերով արդարադատության շրջանակներում կարող են իրականացնել անուղղակի սահմանադրական դատական վերահսկողություն, այսինքն՝ չկիրառեն այն նորմատիվ իրավական ակտը (անուղղակի դատական վերահսկողություն), որը, իրենց կարծիքով, հակասում է Սահմանադրությանը (սույն դեպքում չենք քննարկում դատարանների կողմից նման դեպքերում Սահմանադրական դատարան դիմելու պարտականության կամ հայեցողության հարցը): Ուստի պետք է նշել, որ սահմանադրական արդարադատություն իրականացվում է բացառապես սահմանադրական դատավարության ձևով: Քրեական, վարչական կամ քաղաքացիական դատավարության շրջանակներում սահմանադրական արդարադատություն չի կարող իրականացվել¹⁹:

Այս մոտեցումը պետք է կիրառել նաև վարչական արդարադատության և նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության հարցերի դեպքում:

3. Վարչական արդարադատությունը և դատական վերահսկողությունը ՀՀ վարչական դատավարությունում

3.1. Ընդհանուր դրույթներ

Վարչական դատավարության գիտության մեջ օգտագործվում են «վարչական դատավարություն», «վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ վարույթ», «վարչական արդարադատություն», «դատական վերահսկողություն» և «նորմավերահսկողություն» հասկացությունները, որոնց հարաբերակցությունը հստակեցման կարիք ունի:

3.2. Վարչական դատավարության և վարչական արդարադատության հասկացությունը և սահմանները

Ինչպես նշվեց, վարչական իրավունքի գիտության մեջ դեռևս հանդիպում են վարչական դատավարությունը և վարչական արդարադատությունը նույնացնելու վերաբերյալ մոտեցումներ²⁰: ՀՀ վարչադատավարական օրենսդրության տե-

¹⁸ Տե՛ս **Витрук Н.В.** Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс: учеб. Пособие. 2-е изд., перераб. и доп., М., Юрист, 2005, էջ 50-51:

¹⁹ Տե՛ս **Ռ. Խանդանյան**, նշվ. աշխ., էջ 39-47:

²⁰ Տե՛ս **Семенихина А. Ю.** Развитие административной юстиции в России: теоретические, правовые и организационные аспекты: дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2016, էջ 9:

ասանկյունից հիմքեր չկան պնդելու, որ վարչական դատավարությունը և վարչական արդարադատությունը համընկնում են: Դրանք ոչ թե նույնաբովանդակ հասկացություններ են, այլ հարաբերակցվում են որպես ամբողջը և մասը: Ընդունելի է գրականության մեջ առկա այն մոտեցումը, ըստ որի՝ «վարչական արդարադատություն» և «վարչական դատավարություն» հասկացությունները չեն համընկնում: Վարչական արդարադատությունը դատավարական-իրավական կարգավորման տեսանկյունից վարչական դատավարության տեսակ է²¹:

Վարչական դատավարություն ասելով կարելի է հասկանալ *յուրիսդիկցիոն և ոչ յուրիսդիկցիոն* իրավաբանական ընթացակարգեր, որոնց շրջանակներում լուծվում են տարաբնույթ իրավական վեճեր, կամ իրականացվում է նախնական վերահսկողություն վարչական մարմինների գործունեության նկատմամբ:

ՀՀ վարչական դատավարությունում յուրիսդիկցիոն իրավաբանական վարույթի շրջանակում լուծվում են մասնավոր անձի և վարչական մարմնի կամ վարչական մարմինների (պետական մարմինների) միջև վեճերը:

Մասնավոր անձի և վարչական մարմնի միջև յուրիսդիկցիոն իրավաբանական վարույթները վերաբերում են այն դեպքերին, երբ՝

1) ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը վարչական դատավարությունում վիճարկում է պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի կամ դրա պաշտոնատար անձի վարչական ակտի, գործողության կամ անգործության իրավաչափությունը (ՀՀ վարչ. դատ. օր.-ի 3-րդ հոդվածի 1-ին մաս, 1.1.-րդ մաս, 1.2.-րդ մաս),

2) վարչական մարմինը դիմում է ՀՀ վարչական դատարան վարչական դատավարության կարգով ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց վարչական պատասխանատվության ենթարկելու, որոշակի իրավունքներից զրկելու կամ նրանց վրա որոշակի պարտականություններ դնելու պահանջով (ՀՀ վարչ. դատ. օր.-ի 3-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին և 2-րդ կետեր):

Վարչական մարմինների (պետական մարմինների) միջև յուրիսդիկցիոն իրավաբանական վարույթը վերաբերում է այն դեպքերին, երբ՝

1) մի վարչական մարմին դիմում է ՀՀ վարչական դատարան ընդդեմ մեկ այլ վարչական մարմնի՝ իրավասության վերաբերյալ վեճը վարչական դատավարության կարգով լուծելու պահանջով (ՀՀ վարչ. դատ. օր.-ի 3-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետ),

2) պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները կամ պաշտոնատար անձինք դիմում են ՀՀ վարչական դատարան ընդդեմ վարչական մարմնի, եթե համարում են, որ այդ մարմնի վարչական ակտով, գործողությամբ կամ անգործությամբ խախտվել կամ անմիջականորեն կարող են խախտվել պետության կամ համայնքի այն իրավունքները, որոնց պաշտպանության լիազորությունը դրված է իրենց վրա (ՀՀ վարչ. դատ. օր.-ի 3-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

²¹ Տե՛ս Բ. Տեր-Թովմասյան, Վարչական արդարադատության ինստիտուտը վարչական իրավունքի համակարգում: Իրավ. գիտ. թեկնած.ատենախոսություն, 2008, էջ 86-87:

Օրենսդիրը 2022 թ. ՀՀ վարչական դատավարության շրջանակներում ներառել է նաև ոչ յուրիսդիկցիոն իրավաբանական վարույթներ, որտեղ լուծվում են ոչ թե իրավական վեճեր, այլ վարչական մարմինների գործողությունների նկատմամբ իրականացվում է նախնական դատական վերահսկողություն: Խոսքը ՀՀ վարչական դատարանի նախնական թույլտվությամբ (սանկցիայով) բանկերում և ֆինանսական այլ կազմակերպություններում օրենքով պահպանվող գաղտնի տեղեկությունները ստանալու մասին է: Այսպես՝ ՀՀ վարչական դատարանը նախնական դատական վերահսկողություն է իրականացնում հարկային մարմինների գործունեության նկատմամբ հետևյալ հարցերով՝

1) ՀՀ վավերացրած միջազգային պայմանագրերով ստանձնած պարտավորությունների հիման վրա բանկերում և ֆինանսական այլ կազմակերպություններում օրենքով պահպանվող գաղտնի տեղեկությունները հարկման նպատակով ստանալը (ՀՀ վարչ. դատ. օր.-ի 3-րդ հոդվածի 6-րդ մաս),

2) հարկային հսկողության շրջանակում օրենքով պահպանվող բանկային գաղտնիք համարվող տեղեկություն ստանալը (ՀՀ վարչ. դատ. օր.-ի 3-րդ հոդվածի 7-րդ մաս):

Այսպիսով՝ ՀՀ վարչական դատավարության կարգը ներառում է տարբեր ընթացակարգեր, որոնց շարքում առանձնանում են մասնավոր անձանց կողմից ՀՀ վարչական դատավարության կարգով վարչական մարմնի ակտերի (որոշումների, գործողությունների և անգործության) օրինականությունը վիճարկելու ընթացակարգը (վարչական արդարադատություն) և մասնավոր անձին ՀՀ վարչական դատավարության կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու ընթացակարգը:

3.3. Վարչական արդարադատության և վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ վարույթի հարաբերակցությունը

ՀՀ վարչ. դատ. օր.-ի 3-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ վարչական դատարան կարող են դիմել նաև վարչական մարմինները կամ պաշտոնատար անձինք՝ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու պահանջով, եթե օրենքով նախատեսված է, որ վարչական պատասխանատվության կարող է ենթարկել միայն դատարանը: Վարչական դատավարության կարգով մասնավոր անձանց վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վարույթն արդյո՞ք համարվում է վարչական արդարադատություն:

Վարչական արդարադատության էությունն այն է, որ մասնավոր անձը դատական կարգով վիճարկում է վարչական մարմնի ակտի իրավաչափությունը, ուստի դատարանի կողմից անձանց վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վարույթը չի կարող համարվել վարչական արդարադատություն:

Վարչական արդարադատության և վարչական պատասխանատվության

ենթարկելու (վարչական իրավախախտումների) վերաբերյալ վարույթի հարաբերակցությունը թեև ինքնին պարզ է, սակայն երբեմն փորձ է արվում վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ վարույթը կապել վարչական արդարադատության հետ: Այսպես՝ 18.06.1998 թ. ընդունված «Դատարանակազմության մասին» ՀՀ օրենքի (չի գործում) 3-րդ հոդվածում սահմանված էր, որ արդարադատությունը Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվում է՝ «...վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործեր քննելու և լուծելու միջոցով»: Պրոֆեսոր Գ. Դանիելյանը, վերլուծելով այս դրույթը, նշում է, որ գործող օրենսդրությունը վարչական արդարադատությունը ներառում է «վարչական իրավախախտումների գործեր քննելու և լուծելու» գործընթացը²², այնուհետև քննադատում է Օրենսդիրն այն բանի համար, որ «վարչական արդարադատություն» հասկացության մեջ ներառել է վարչական իրավախախտումների գործեր քննելու և լուծելու գործընթացը: Իրականում չկա որևէ հիմք պնդելու, որ 1998 թ. Օրենսդիրը «վարչական արդարադատություն» հասկացության մեջ ներառել է նաև վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ վարույթը: Բանն այն է, որ 18.06.1998 թ. ընդունված «Դատարանակազմության մասին» ՀՀ օրենքում «վարչական արդարադատություն» եզրույթը չէր գործածվում, ուստի հարգարժան գիտնականը հերքում է մի բան, որը իրականում օրենսդիրը չի պնդել: Նշված օրենքում վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործերը քննելու և լուծելու կարգը չի որակվել որպես վարչական արդարադատություն: Այդ օրենքում «վարչական արդարադատություն» հասկացությունը չէր գործածվում:

Եթե վերացարկվենք օրենքի կարգավորման վերաբերյալ Գ. Դանիելյանի նկատառումներից, ապա անկասկած գիտնականը իրավացի է, երբ նշում է, որ այդ գործընթացը ոչ մի առնչություն չունի վարչական արդարադատության տեսության հետ: Այս առումով ՀՀ վարչական դատավարությունում վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ վարույթը չի համարվում վարչական արդարադատություն:

Այսպիսով՝ վարչական դատավարությունը՝ որպես պետական գործունեություն, լայն հասկացություն է, որը ներառում է ինչպես վարչական արդարադատությունը, այնպես էլ մասնավոր անձին դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վարույթը:

Այժմ անհրաժեշտ է քննարկել այն հարցը, թե «վարչական արդարադատություն» հասկացությունն արդյոք ներառում է նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության նկատմամբ դատական վերահսկողությունը: Ինչպես նշվեց, սահմանադրական և համատեսական հարթություններում «արդարադատություն» եզրույթը ներառում է նաև դատական վերահսկողությունը:

²² Տե՛ս Գ. Դանիելյան, Վարչական արդարադատության հասկացության բնորոշման նախադրյալները // «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն», 2004, № 1 (112), էջ 8:

3.4. Վարչական արդարադատությունը և դատական վերահսկողությունը

3.4.1. Վարչական արդարադատության և դատական վերահսկողության հարաբերակցությունը

Ցարական Ռուսաստանի դոկտրինում (բացառությամբ առանձին գիտնականների, օրինակ՝ Ն. Կորկունովի) տարածված էր այն մոտեցումը, որ վարչական արդարադատության օբյեկտ են համարվում վարչական իշխանության անօրինական կարգադրությունները (распоряжений), իսկ վարչական կարգադրությունն ասելով առավելապես հասկացվում էին անհատական և կոնկրետ նորմերը²³։ Ասվածը նշանակում է, որ պատմական առումով վարչական արդարադատության շրջանակներում դատական ստուգման օբյեկտ է համարվել անհատական իրավական ակտը, սակայն հետագայում դոկտրինալ առումով վարչական արդարադատության բովանդակությունը հարստացվեց, և ճանաչում ստացավ այն մոտեցումը, որ դատական ստուգման օբյեկտ կարող են համարվել նաև նորմատիվ իրավական ակտերը (այս մասին հաջորդիվ)։ Օրինակ՝ 1973 թվականին հրապարակված վարչական արդարադատության մասին առաջին աշխատանքում նշվում էր, որ վարչական արդարադատության որոշ համակարգերում թույլատրվում է միայն այնպիսի վեճերի քննությունը, որտեղ բարձրացվում է սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանության հարց, իսկ մյուսներում (Ֆրանսիա, Գերմանիա) նախատեսված են նաև կառավարման մարմինների ընդունած նորմատիվ ակտերի օրինականության վիճարկման հնարավորություն²⁴։ Այսինքն՝ վարչական արդարադատության օբյեկտը ոչ միայն անհատական, այլ նաև նորմատիվ իրավական ակտերն են։ Ընդհանուր առմամբ, ներկայումս վեճերի տեղիք չի տալիս այն մոտեցումը, որ վարչական արդարադատությունը ներառում է նաև նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության նկատմամբ դատական վերահսկողությունը։

Դատարաններին նորմատիվ իրավական ակտերի նկատմամբ վերահսկողության գործառույթ վերապահելը էապես փոխեց դատարանների տեղը և դերը հասարակության քաղաքական համակարգում, իշխանության տարանջատման համակարգում։ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո պրոֆեսոր Մ. Սավիցկին նշեց. «Իրական դատական իշխանությունը կարող է առաջանալ դատարանի կողմից որակապես նոր գործառույթներ ձեռք բերելու արդյունքում, ոչ մի դեպքում չի սահմանափակվում այն փաստով, որը նախկինում սովորաբար կոչվում էր արդարադատություն։ Զսպումների և հակակշիռների համակարգի համատեքստում դատական իշխանությանը բնութագրում է ոչ այնքան արդարադատությունը (ավանդական իմաստով), որքան օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների որոշման և գործողությունների վրա ակտիվ ազդեցություն

²³ Տե՛ս Գессен В. М. Основы конституционного права. Изд. 2-е. Петроград: 1918, <https://constitution.garant.ru/>

²⁴ Տե՛ս Чечот Д. М. Административная юстиция. Теоретические проблемы. Л., Изд. Ленингр. ун-та, 1973, էջ 30:

ունենալու, «դրանք հավասարակշռելու» իրավական հնարավորությունը»²⁵:

Վարչական իրավունքի մեկ այլ մասնագետ նշում է. «Նորմատիվ իրավական ակտերի նկատմամբ դատական վերահսկողությունը դատական իշխանության՝ պետական իշխանության այլ ճյուղերի՝ օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների վրա ազդեցության հիմնական ձևերից մեկն է: Դատարանների կողմից նորմատիվ իրավական ակտերի ստուգումը իշխանության տարանջատման մեխանիզմում զսպումների և հակակշիռների ապահովման կարևոր գործիք է: Նորմատիվ իրավական ակտերի նկատմամբ դատական վերահսկողությունը օրենսդիր իշխանություններին «հակաիրավական» օրենքներ ընդունելու փորձերը «զսպելու» ամենակարևոր միջոցն է: Մյուս կողմից, գործադիր մարմինների նորմատիվ իրավական ակտերի նկատմամբ դատարանի վերահսկողությունը թույլ է տալիս նրանց գերծ պահել ապօրինի, լիազորությունների անցմամբ իրականացվող նորմաստեղծ գործունեությունից»²⁶:

Ինչպես նշվեց, վարչական արդարադատությունը ներառում է նաև նորմատիվ իրավական ակտերի նկատմամբ դատական վերահսկողությունը, սակայն այս հարցում պետք է կատարել կարևոր ճշգրտում. «վարչական արդարադատություն» հասկացությունը ներառում է միայն ենթաօրենսդրական իրավական ակտերի օրինականության նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողությունը: Անուղղակի դատական վերահսկողությունը վարչական արդարադատություն չէ²⁷: Ռուս տեսաբանները նույնպես նշում են, որ վարչական արդարադատություն է համարվում միայն դատարանի ուղղակի վերահսկողությունը²⁸: Անուղղակի դատական վերահսկողությունը դուրս է վարչական արդարադատության ծավալներից, քանի որ այն հիմնականում իրականացվում է ոչ թե վարչական դատավարության կարգով, այլ քրեական կամ քաղաքացիական դատավարություններում, երբ դատավորը լուծում է կոնկրետ քրեական կամ քաղաքացիական գործեր:

3.4.2. Ուղղակի և անուղղակի դատական վերահսկողությունը

Դատավարագիտության մեջ առանձնացվում են նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության նկատմամբ ուղղակի (անմիջական) և անուղղակի (միջնորդավորված) դատական վերահսկողության տեսակները²⁹: Ուղղակի

²⁵ Савицкий В. М. Организация судебной власти в Российской Федерации: учеб. пособие. М., 1996, с. 29

²⁶ Старилов Ю.Н. Судебный нормоконтроль как способ обеспечения законности публичного управления // Юридические записки (научно-практический журнал), 2014, № 4, с. 27.

²⁷ Տե՛ս Բ. Տեր-Թովմասյան, Վարչական արդարադատության ինստիտուտը վարչական իրավունքի համակարգում: Իրավ. գիտ. թեկնած. ատենախոսություն: 2008, էջ 8, Թ. Խանդանյան, Վարչական արդարադատությունը հետխորհրդային երկրներում. կայացման և զարգացման հիմնախնդիրները: Մենագրություն: Եր., 2012:

²⁸ Տե՛ս Боннер А.Т. Применение нормативных правовых актов в гражданском процессе: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1980 // Избранные труды: в 7 т. Т. II. Источники гражданского процессуального права. М., Проспект, 2017, էջ 74:

²⁹ Տե՛ս Боннер А. Т., Квиткин А. Т. Судебный контроль в области государственного управления. М.,

վերահսկողության դեպքում դատական վարույթը նախաձեռնվում է ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտի սահմանադրականությունը և օրինականությունը ստուգելու նպատակով, որի արդյունքում իրավասու դատարանը վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտը (վիճարկվող դրույթը) ճանաչում է ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ իրավական ակտին հակասող և անվավեր կամ դրան համապատասխանող:

Ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտերի սահմանադրականության և օրինականության նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողություն իրականացնում են ՀՀ սահմանադրական դատարանը և ՀՀ վարչական դատարանը:

Անուղղակի վերահսկողության դեպքում դատարանը քրեական կամ քաղաքացիական վեճը լուծելիս եզրակացնում է, որ կիրառման ենթակա ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտը հակասում է ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող ակտին, և այդ պատճառաբանությամբ հրաժարվում է այն կիրառել:

Հայ և ռուս տեսաբանները ուղղակի և անուղղակի դատական վերահսկողության տեսակները անվանում են լայն և նեղ իմաստով դատական վերահսկողություն: Այսպես, նրանք նշում են. «Նեղ առումով դատական վերահսկողությունը ի հայտ է գալիս այն դեպքում, երբ կառավարման մարմնի ակտերը դատարանի կողմից հատուկ ուսումնասիրվում է օրինականության տեսանկյունից՝ նրանց գործողությունների օրինականության հաստատման համար շահագրգիռ անձանց և կառավարման մարմինների դիմումների հիման վրա: Ինչ վերաբերում է լայն իմաստով՝ ակտերի (գործողությունների) օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողությանը, ապա դա տեղի է ունենում այն ժամանակ, երբ այս կամ այն ակտի (գործողության) օրինականությունը չի հանդիսանում դատարանի հատուկ քննության առարկա, այլ ուսումնասիրվում է դատարանի իրավասությանը վերագրված ցանկացած քաղաքացիական և քրեական գործի լուծման կապակցությամբ»³⁰:

Ինչպես նկատում ենք, տեսաբանները նեղ իմաստով դատական վերահսկողությունը նույնացնում են ուղղակի դատական վերահսկողության հետ, իսկ լայն իմաստով վերահսկողությունը՝ անուղղակի դատական վերահսկողության հետ:

Առանձին մասնագետներ «ուղղակի և անուղղակի դատական վերահսկողություն» անվանման փոխարեն օգտագործում են «վերացական և կազուալ

1973, էջ 25, Никитин В. Судебный контроль за нормативными правовыми актами в гражданском и арбитражном процессе: монография. М.: Волтерс Клувер, 2010, էջ 26:

³⁰ Ն. Ապիյան, Ա. Պետրոսյան, Իրավական պետություն և օրինականություն: 2-րդ հրատ., Եր., 2001, էջ 212, Беляев В. П., Умарова М. А. Судебный контроль в системе государственного контроля: общетеоретический формат. М., Юрлитинформ, 2021, էջ 109:

(կոնկրետ) վերահսկողություն» անվանումը: Ըստ այս մոտեցման կողմնակիցների՝ վերացական վերահսկողությանը նորմատիվ իրավական ակտերի օրինականության ստուգման ունիվերսալ մեխանիզմ է, իսկ կազուալ (կոնկրետ) վերահսկողությունն այս կամ այն գործը քննելիս դատարանի կողմից իրավական նորմերի ընտրության ընթացակարգի մասն է³¹:

Վերացական և կոնկրետ դատական վերահսկողություն անվանումները հատուկ են սահմանադրական դատավարությանը: Վերացական դատական վերահսկողությունը վերաբերում է այն դեպքերին, երբ նորմատիվ իրավական ակտերի սահմանադրականությունը ստուգվում է՝ անկախ կոնկրետ իրավահարաբերություններից, նույնիսկ մինչև այդ ակտը կիրառելը: Օրինակ՝ ՀՀ Սահմանադրության համաձայն՝ վերացական վերահսկողության հարցով ՀՀ սահմանադրական դատարան կարող են դիմել Ազգային ժողովի պատգամավորների 1/5-ը, Կառավարությունը, Հանրապետության նախագահը և Մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ անկախ կոնկրետ իրավահարաբերությունների (իրավական վեճի) առկայությունից:

ՀՀ վարչական դատավարության կարգով նորմատիվ իրավական ակտի իրավաչափությունը կարող է վիճարկվել ինչպես վերացական, այնպես էլ կոնկրետ: ՀՀ վարչական դատավարությունում ուղղակի-վերացական դատական վերահսկողությունն առկա է այն դեպքում, երբ ՀՀ վարչական դատարան են դիմում Մարդու իրավունքների պաշտպանը, ինչպես նաև Երևանի ավագանու խմբակցությունը՝ Երևանի ավագանու ակտերը վիճարկելու դեպքում (ՀՀ վարչ. դատ. օր.-ի 192-րդ հոդվածի 3-րդ մաս): Ուղղակի դատական վերահսկողության այս տեսակը համարվում է վերացական, քանի որ նշված սուբյեկտները կարող են դատարանում վիճարկել նորմատիվ իրավական ակտի իրավաչափությունը՝ անկախ կոնկրետ իրավական վեճի առկայությունից:

ՀՀ վարչական դատավարությունում ուղղակի-կոնկրետ դատական վերահսկողությունն առկա է այն դեպքում, երբ մասնավոր անձի կողմից վիճարկվող նորմատիվ իրավական ակտն անհատական իրավական ակտով կիրառվել է (ՀՀ վարչ. դատ. օր.-ի 192-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետ):

Ուղղակի և անուղղակի դատական վերահսկողության տեսակները ոչ թե միմյանց բացառում են, այլ փոխլրացնում են: Եթե վարչական դատավարության կարգով հնարավոր չէ ուղղակիորեն վիճարկել նորմատիվ իրավական ակտի իրավաչափությունը, ապա վարչական, քրեական կամ քաղաքացիական վեճը լուծող դատավորը կարող է օգտագործել անուղղակի դատական վերահսկողության կառուցակարգը: Օրինակ՝ հեռարձակող կազմակերպությունը իրեն վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին Հեռուստա-

³¹ См. у Ярко В. В., Спицин И. Н. Судебный нормоконтроль в гражданском и арбитражном процессе: современное состояние и пути совершенствования // Вестник Санкт-Петербургского университета, 2018, Право, № 4, էջ 555:

տեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի թիվ 98-Ա 07.07.2022 թ. որոշումը վիճարկել է ՀՀ վարչական դատարանում: Վերջինս նշված վարչական գործով անուղղակի դատական վերահսկողություն է իրականացրել Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի՝ 01.07.2021 թ. թիվ 109-Ա որոշման նկատմամբ, որով սահմանվում է անչափահասների առողջության, մտավոր և ֆիզիկական զարգացման, դաստիարակության վրա հնարավոր բացասական ազդեցություն ունեցող տեսալսողական հաղորդումների որոշման չափորոշիչները: Հանձնաժողովի թիվ 109-Ա որոշումը կիրառվել էր նաև հայցվորի նկատմամբ՝ դրվելով նրան վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին թիվ 98-Ա որոշման հիմքում: ՀՀ վարչական դատարանը թիվ ՎԴ/4324/05/22 վարչական գործով 14.12.2022թ. վճռում նշել է. «Ուսումնասիրելով վիճարկվող որոշման հիմքում դրված Հեռուստատեսության և Ռադիոյի հանձնաժողովի 01.07.2021թ. թիվ 109-Ա որոշումը՝ Դատարանն արձանագրում է, որ անգամ եթե անտեսվի այն, որ իրավական ակտի հերթական համարից անմիջապես հետո իրավական ակտում նշվել է «Ա» տառը, որը նշանակում է, որ իրավական ակտն անհատական բնույթի է, և նշված որոշումը իր բովանդակությամբ և բնույթով թեև նորմատիվ է (Դատարանի գնահատմամբ), քանի որ տարածվում է անորոշ թվով անձանց վրա, սակայն հաշվի առնելով, որ այն պաշտոնապես չի հրապարակվել (առկա չէ «Arlis.am» իրավական տեղեկատվական համակարգ կայքէջում) և չի ընդունվել «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի պահանջներին համապատասխան՝ Դատարանը այն չի կարող գնահատել որպես նորմատիվ իրավական ակտ և կիրառել Հայցվորի նկատմամբ: Ավելին, հիմք ընդունելով վերը շարադրված իրավական նորմերը, Դատարանը փաստում է, որ սույն գործով Պատասխանողը իրավասու չէր նշված որոշումը կիրառել Հայցվոր ընկերության նկատմամբ և այն դնել վիճարկվող որոշման կայացման հիմքում»:

Նշվածն անուղղակի դատական վերահսկողության դասական օրինակ է, քանի որ դատավորը փաստել է, որ Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի 01.07.2021 թ. թիվ 109-Ա որոշումը չի հրապարակվել, ուստի այն հակասում է ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող ակտերին, սակայն այդ որոշումը ոչ թե անվավեր է ճանաչել, այլ պարզապես այն չի կիրառել:

3.4.3. Ուղղակի դատական վերահսկողությունը և նորմավերահսկողությունը

Գրականության մեջ նորմատիվ իրավական ակտերի նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողությունը երբեմն անվանում են նաև նորմավերահսկողություն: Ընդհանուր առմամբ ուղղակի դատական վերահսկողությունը և նորմավերահսկողությունն ունեն նույն բովանդակությունը, պարզապես այս անվանումների հարաբերակցությունը կախված է այն բանից՝ հեղինակը դատական վերահսկողության օբյեկտ է համարում իրավական նո՞րմը, թե՞ նոր-

մատիվ իրավական ակտը (նորմի ամրագրման ձևը), որի մասին կնշվի հաջորդիվ:

Այս բաժնում կարևոր է հստակեցնել, որ «նորմավերահսկողություն» հասկացությունը չի կարող վերաբերել անհատական իրավական ակտերի կամ անհատական իրավական կարգադրագրերի իրավաչափության դատական ստուգմանը: Բանն այն է, որ առանձին հեղինակներ նորմավերահսկողության օբյեկտ են համարում ոչ միայն նորմատիվ, այլ նաև ոչ նորմատիվ ակտերը, ինչպես նաև իրավական բնույթի գործողությունները, ֆեդերացիայի կենտրոնի և սուբյեկտների միջև կնքված պայմանագրերը³² կամ իրավասության վերաբերյալ վեճերը³³: Օրինակ՝ վարչական իրավունքի ռուս հեղինակավոր մասնագետները նշում են. «Պետական կառավարման ոլորտում դատական վերահսկողության հիմնական բովանդակությունը նորմավերահսկողությունն է, այսինքն՝ ՌԴ քաղաքացիները և այլ լիազորված անձինք դատարանում կարող են վիճարկել նորմատիվ և անհատական իրավական ակտերը»³⁴:

Այս մեջբերումից ևս պարզ է դառնում, որ նորմավերահսկողության օբյեկտ է համարվում ոչ միայն իրավական նորմը (նորմատիվ իրավական ակտը), այլ նաև անհատական իրավական ակտերը:

Անհատական իրավական ակտերի նկատմամբ դատական վերահսկողությունը «**նորմավերահսկողություն**» անվանելն առարկության տեղիք չի տա միայն այն դեպքում, եթե նման պնդման կողմնակիցները, հետևելով Հ. Քելզենի մոտեցմանը, իրավական **նորմ** ասելով հասկանում են ոչ միայն նորմատիվ, այլ նաև անհատական կարգադրագրերը:

Այնուամենայնիվ, հետխորհրդային իրավագիտությունում անհատական կարգադրագրերը իրավական նորմ որակելու Հ. Քելզենի մոտեցումը տարածում չունի, ուստի գիտնականների մեծ մասը նորմավերահսկողություն ասելով հասկանում է միայն նորմատիվ իրավական ակտերում և իրավունքի պաշտոնական այլ աղբյուրներում (օրինակ՝ նորմատիվ պայմանագրերում) ամրագրված իրավական նորմերի օրինականության դատական ստուգումը:

3.4.4. Դատական վերահսկողությունը և դատական հսկողությունը (վերաքննիչ վարույթը)

Դատական իշխանության տեսության մեջ վերադաս դատական ատյաններ-

³² St' u Ярошенко Н.И. Нормоконтроль: конституционно-правовые основы и роль в механизме реализации конституционно-правовой ответственности: диссертация ... канд. Юрид. наук. Челябинск, 2006, էջ 13:

³³ St' u Ярошенко Н. И. Судебный конституционализм в Российской Федерации: понятие и система оснований // Рос. Юстиция, 2013, № 8, էջ 4-6:

³⁴ Бахрах Д. Н., Российский Б. В., Старилов Ю. Н. Административное право: учебник для вузов. 2-е изд., изм. и доп. М., Норма, 2005, с. 758

րի գործունեությունը որակվում է որպես դատական վերահսկողության տեսակ³⁵։ Հարց է ծագում՝ ՀՀ վերաքննիչ դատարանի կողմից ՀՀ վարչական դատարանի՝ ՀՀ վարչ. դատ. օր.-ի 26-րդ գլխով սահմանված կարգով նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության վիճարկման արդյունքում կայացրած դատական ակտերի վերանայումն արդյո՞ք դատական վերահսկողություն է։

ՀՀ վերաքննիչ դատարանի գործունեությունը ինքնին չի համարվում նորմատիվ իրավական ակտերի իրավաչափության նկատմամբ ուղղակի դատական վերահսկողություն, քանի որ ՀՀ վերաքննիչ դատարանի ստուգման անմիջական օբյեկտը ոչ թե ՀՀ վարչական դատարանում վիճարկված ենթաօրենսդրական ակտն է, այլ ՀՀ վարչական դատարանի դատական ակտը։ Այս առումով ընդունելի է այն գիտնականների մոտեցումը, ովքեր վերաքննիչ ատյանի գործունեության կապակցությամբ օգտագործում են «դատական հսկողություն» անվանումը³⁶։

Դատական վերահսկողությանը բնութագրական է արդարադատության բոլոր հատկանիշները։ Միևնույն ժամանակ, այն ունի հետևյալ առանձնահատկությունը. դատական հսկողություն իրականացնում են բարձր աստիճանի դատարանները, որոնք ստուգում են ցածր աստիճանի դատարանների ակտերի իրավաչափությունը։ Այլ կերպ ասած՝ դատական հսկողությունն իրականացվում է դատական համակարգի ներսում։

Եզրակացություններ

Արդարադատության և դատական վերահսկողության հարցերը շարունակում են մնալ իրավագիտության տեսության և պրակտիկայի կենտրոնում, քանի որ դրանք վերաբերում են իրավական պետության հիմնարար սկզբունքներին և քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանության հարցերին։ Հոդվածում կատարվել է խորքային միջճյուղային վերլուծություն արդարադատության և դատական վերահսկողության փոխհարաբերությունների վերաբերյալ, ինչը թույլ է տալիս ավելի ամբողջական պատկերացում կազմել դրանց գործառնությունների և դերի մասին իրավական համակարգում։

«Վարչական արդարադատություն» և «դատական վերահսկողություն» հասկացությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս դրանց բազմազանությունն ու բարդությունը։ Ինչպես ցույց տվեց հետազոտությունը, դատական վերահսկողությունը պարզապես արդարադատության լրացուցիչ գործառնություն չէ, այլ կարևոր մեխանիզմ է, որը ապահովում է օրենքի գերակայությունն ու արդարությունը վարչական գործընթացներում։ Դատական վերահսկողությունը, որը իրականացվում է ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի ձևերով,

³⁵ Տե՛ս **Воскобитова Л. А.** Теоретические основы судебной власти: учебник. М., Норма: ИНФРА-М, 2017, էջ 161։

³⁶ Տե՛ս **Гладышева О. В.** Актуальные вопросы судебного права: учебное пособие для вузов. М., Юрайт, 2020։

արդյունավետորեն պաշտպանում է քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց իրավունքները պետական մարմինների անօրինական գործողություններից: Սա, իր հերթին, նպաստում է դատական համակարգի նկատմամբ վստահության և իրավական անվտանգության մակարդակի բարձրացմանը:

Որպեսզի վարչական արդարադատությունը չսահմանափակվի միայն վարչական ակտերի օրինականության դիտարկմամբ, կարևոր է նաև ներառել նորմատիվ իրավական ակտերի նկատմամբ դատական վերահսկողությունը, ինչը իշխանության տարանջատման և իրավական պետության հաստատման համար կարևորագույն գործիք է:

Բացի այդ, անհրաժեշտ է շարունակել հետազոտությունները, որոնք կօգնեն կատարելագործելու վարչական արդարադատության և դատական վերահսկողության գործընթացները, ինչպես նաև կնպաստեն արդարացի, թափանցիկ և արդյունավետ դատավարությանը: Կարևոր է, որ իրավական համակարգը, որը արձագանքում է ժամանակակից մարտահրավերներին, մշտապես աշխատի քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանության ուղղությամբ:

Այսպիսով, արդարադատության և դատական վերահսկողության փոխհարաբերությունների հետազոտությունը ընդգծում է, որ այդ երկու գործառնությունները միմյանց լրացնող և համատեղ աշխատող համակարգ են, որոնք միասին ապահովում են արդար, թափանցիկ և արդյունավետ դատական գործընթացներ, որոնք ծառայում են հասարակության և յուրաքանչյուր քաղաքացու շահերին:

РАФИК ХАНДАНЯН – Административно-процессуальные взаимоотношения между правосудием и судебным надзором. – В статье представляется глубокий и всесторонний анализ взаимосвязи правосудия и судебного контроля в рамках административных судебных отношений. В первую очередь, статья затрагивает теоретические вопросы, касающиеся границ правосудия и судебного контроля, а также способов их применения. Основная цель статьи — показать, какую роль играют правосудие и судебный контроль в административном судопроизводстве Республики Армения, и как они влияют на законность нормативных правовых актов и деятельность административных органов.

В работе подчеркивается, что судебный контроль, являясь частью правосудия, представляет собой важный инструмент в правовом государстве, обеспечивающий законность решений административных органов. Рассматриваются как прямые, так и косвенные формы судебного контроля, описывая их функциональное значение в административном, уголовном и конституционном судопроизводствах.

Особое внимание уделяется судебному контролю за нормативными правовыми актами, отмечая, что этот процесс важен для обеспечения законности в сфере государственного управления. В статье изучается, как суды осуществляют проверку законности нормативных правовых актов, и как это отражается в судебной практике Республики Армения. Также анализируется взаимосвязь административного правосудия и процедур привлечения к административной ответственности, отмечая, что административное правосудие имеет свои особенности, которые важны при разрешении споров между административными органами и частными лицами.

В статье также обсуждается различие между прямым и косвенным судебным контролем,

выделяя абстрактные и конкретные формы контроля. Прямой судебный контроль рассматривается как процесс непосредственной проверки законности нормативных правовых актов, в то время как косвенный контроль осуществляется, когда суд вынужден затронуть вопрос законности в ходе рассмотрения конкретного дела.

В заключительной части статьи отмечается, что правосудие и судебный контроль в административных судебных отношениях имеют четко взаимосвязанный характер, что способствует развитию правового государства и повышению подотчетности государственных органов.

Ключевые слова: правосудие, судебный контроль, административное судопроизводство, нормативные правовые акты, правовое государство, прямой судебный контроль, косвенный судебный контроль, нормоконтроль, судебная система РА (Республики Армения), превосходство закона

RAFIK KHANDANYAN – *Administrative Procedural Relations between Justice and Judicial Oversight.* – The article presents a deep and comprehensive analysis of the relationship between justice and judicial control within the framework of administrative judicial relations. First and foremost, the article addresses theoretical questions concerning the boundaries of justice and judicial control, as well as their methods of application. The main objective of the article is to demonstrate the role of justice and judicial control in the administrative proceedings of the Republic of Armenia and how they affect the legality of normative legal acts and the activities of administrative bodies.

The work emphasizes that judicial control, as part of justice, is an important instrument in a legal state that ensures the legality of administrative decisions. It examines both direct and indirect forms of judicial control, describing their functional significance in administrative, criminal, and constitutional proceedings.

Particular attention is given to judicial control over normative legal acts, noting that this process is crucial for ensuring legality in the realm of public administration. The article investigates how courts carry out the verification of the legality of normative legal acts and how this is reflected in the judicial practice of the Republic of Armenia. It also analyzes the interrelationship between administrative justice and procedures for imposing administrative liability, highlighting that administrative justice has its own characteristics that are significant in resolving disputes between administrative bodies and private individuals.

The article further discusses the distinction between direct and indirect judicial control, identifying both abstract and concrete forms of control. Direct judicial control is viewed as the process of immediate verification of the legality of normative legal acts, while indirect control is exercised when the court is compelled to address the issue of legality in the context of a specific case.

In the concluding section of the article, it is noted that justice and judicial control in administrative judicial relations have a clearly interconnected nature, which contributes to the development of a legal state and enhances the accountability of public authorities.

Key words: justice, judicial control, administrative proceedings, normative legal acts, rule of law, direct judicial control, indirect judicial control, norm control, judicial system of the RA (Republic of Armenia), supremacy of law